

MUSİKÎŞİNÂS BİR FİLOZOF OLARAK F Â R Â BÎ

Hüseyin AKPINAR*

Mâverâünnehir bölgesinde Fârâb şehri yakınlarındaki Vesîç'te doğan Ebu Nasr Muhammed el-Fârâbî (258/871-339/950), genç yaşta Bağdat'a ilim tahsili için gitmiştir. Burada zamanın ilimlerini musikî ilmi de dahil olmak üzere tahsil etmiştir.¹

Musikîyle beraber bütün ilimler hakkında bilgi sahibi olan² Fârâbî, sahip olduğu musikî ilmini değerli ve gerekli saymış, kendisinden sonra gelenlere musikî konusundaki eserleri ve görüşleri ile öncülük etmiştir.³ Musikî konusundaki eserleri -ki bunların isimlerini ileride vereceğiz- başta Safiyüddin Urmevî ve Abdülkadir Merağî olmak üzere günümüze kadar musikî nazariyatıyla ilgilenenlere ışık tutmuştur.

Fârâbî, musikî nazariyatı konusunda Yakub b. İshak el- Kindî' nin (805-875) çalışmalarından haberdar olmuş, eserlerinden faydalanmış ve kurup geliştirdiği okulun ilerlemesine katkıda bulunmuş⁴ olmakla beraber musikî nazariyatını, Arapça'ya tercüme ettiği Aristo'nun eserinden tanımuştur. Fârâbî, her ne kadar musikî nazariyatını Aristo'nun

* Arş. Gör., Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. akpinar64@hotmail.com

1 Adıvar, Abdülhak Adnan, "Fârâbî", *İslâm Ansiklopedisi* (M.E.B.), IV/451, İstanbul, 1977,

2 Chevaier, Jean, *Süfilik* (Çev. Ahmet Kotil), s. 41, İstanbul, 1993.

3 Üngör, Ethem Ruhi, "Farabî'nin Musikî Yönü", *Uluslararası İbn Türk, Harizmi, Fârâbî, İbn Sina Sempozyumu Bildirileri*, s. 61, Ankara, 1990.

4 Özalp, M. Nazmi, *Türk Musikisi Tarihi*, I/311, 306, İstanbul, 2000.

eserinden tanımış ise de musikî ile içli dışlı olması, Pisagorcunun görüş açısına derin bir sempati duyması (matematiği musikî alanında kullanması) noktasında Aristo'dan ayrılır.⁵ Musikî ile astroloji arasında ilişkinin varlığına dayanan Pisagorcunun nazariyeyi reddeder. Fakat Pisagor'un ilgili görüşlerini tenkitçi bir bakışla inceleyerek musikînin müspet yönlerini ele alır.⁶

Fârâbî'nin musikî öğreniminin gelişim safhaları ve hocaları bilinmemektedir. Fakat Aristo ve Kindî'nin eserlerinden, Pisagor'un görüşlerinden istifade ettiği bilindiği gibi, pek kudretli bir musikî nazariyatçısı olduğu ve icra hususunda özel bir yeteneğe sahip olduğu da iyi bilinmektedir. Bu yüzden musikî alanında birçok tarihçi ve musikî nazariyatçısı tarafından muallim-i evvel olarak kabul edilmiş⁷ ve kaynaklar onu "en iyi enstrüman çalan kimse" olarak tanıtmıştır. Ayrıca çok sayıda bestesinin bulunduğu söylenmektedir.⁸ Meselâ; Ekrem Karadeniz (1904-1981), *Türk Musikîsi Nazariye ve Esasları* adlı eserinde⁹ Fârâbî'ye bazı saz eserleri izâfe etmiştir.¹⁰ Ona atfedilen bu ve benzeri besteler, musikî geleneğinin asâletini ve köklülüğünü ileri sürmek için sarfedilmiş gayretlerdir.¹¹

Fârâbî'nin musikî sahasında yaptığı önemli yeniliklerden biri, nota kullanımı alanında olmuştur. İslâm dünyasında ortaçağın başlarından beri harf notası kavramı biliniyordu. Türkler de musikîyi geleneksel olarak harf ve sayı notalarıyla yazıyorlardı. Fârâbî ise dizinin basamaklarını alfabe sırasına göre harflerden oluşan işaretlerle notalamıştır.¹² Böylece bir Türk düşünürü olan Fârâbî, yeni bir nazariye oluşturmuştur. Eserinin genişliği ve en ince noktalarda gösterdiği vukuf, onun eserini Orta çağın en dikkate değer musikî kitabı haline getirmiştir.

5 Nasr, Seyyid Hüseyin, *Üç Müslüman Bilge*, (Çev. Ali Ünal), s. 26, İstanbul, 1985.

6 Özalp, a.g.e., I/306-307.

7 Jebrini, Alaaddin, "Fârâbî", *İslâm Ansiklopedisi* (T.D.V.), XII/162, İstanbul, 1995.

8 Nasr, a.g.e. s. 26; Adivar, a.g.e. IV/463; Oiguner, Fahreddin, *Fârâbî*, s. 139, İstanbul, 1999.

9 Karadeniz, Ekrem, *Türk Musikîsi Nazariye ve Esasları*, s. 326, 461, 537, 562, Ankara, tarihsiz.

10 Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türk Musikîsi Ansiklopedisi*, I/429, Ankara, 1990.

11 Behar, Cem, *Aşk Olmayınca Meşk Olmaz*, s. 115-116, İstanbul, 1998.

12 Popescu, Eugenia, *Türk Musikî Kültürünün Anlamları*, (Çev. Bülent Aksoy), s. 20-21, İstanbul, 1996.

X. ve XVI. yüzyıllar arasında musikî nazariyatı üzerine eser yazanlar öncelikle filozoflar olmuştur. Bu sebeple de musikî, matematiğin yanında felsefeden bir parça haline gelmiştir.¹³ Fârâbî de *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde musikîyi talimî ilimler sınıfında matematik ile aynı kategoriye dahil etmiştir. Ona göre musikî, tamamıyla riyaziyeye dayanan ve bir bütün olarak melodilerin çeşitlerini, neden, niçin ve nasıl tertip edildiklerini, daha tesirli ve dokunaklı olmaları için hangi hallerde bulunmaları icap ettiğini bilmeye yarayan bir ilimdir. Ahlâk, siyaset (politika), matematik ve musikî, nazari ve ameli yönleri olan ilimlerdir. Fârâbî'nin matematik bilgisi, musikî alanında yazdığı eserlerde uygulama sahası bulmuştur. Hatta musikîye dair eserleri matematikteki kudretine en büyük şahit olarak gösterilmiştir.¹⁴

Fârâbî, musikîde teori ile pratiği birbirinden ayırmaya yönelerek,¹⁵ musikî ilmini nazari ve ameli olarak iki bölümde ele almıştır.¹⁶ Her iki bölümde de başarılı olmuştur diyebiliriz. Çünkü kendisi bizzat enstrüman kullanır ve musikî icra ederdi. Fârâbî, bu kadarla da kalmamış, ses ve musikînin fizik ve fizyolojik esaslarını, yani sesin fizik temellerini ve fizyolojik savtiyat ilmini, ses perdelerini ve çalgılar hakkında etraflıca araştırma yaparak önemli hizmette bulunmuştur.¹⁷ Fakat şunun da belirtilmesi gerekir ki, Fârâbî'nin nazariyat kitabının, yaşadığı devirde icra edilen musikî ile pek fazla bir ilgisi yoktur. Kendisi zamanında çalınıp söylenen musikîden değil, ekseriya Yunanca'dan Arapça'ya tercüme ettiği, Yunan musikî nazariyatından, kısaca ölü bir musikî nazariyatından bahsetmiştir. Yunanca'dan tercüme edilen musikî nazariyat kitabındaki bilgilerle o devirde icra edilen musikî arasında bir benzerlik yoktur.¹⁸ Konuyla alakalı olarak Alman müzikolog Kiesewetter'in görüşlerini nakleden Hüseyin Saadettin Arel (1880-1955) şöyle söylemektedir: "Fârâbî, kendisinden önceki Arap müzikçilerinin yanlışlarını düzeltmek ve Yunanlıların nazariyatını Araplar arasına sokmak istedi. Eserlerinde Yunan nazariyatçıların fikirleri, hatta çok

13 Üçok, Bahriye, *İslâm Tarihi: Emevîler-Abbâsîler*, s. 146-147, Ankara, 1968; "İslâm'da Musikî Üzerine," *AÜİFD*, XIV/85, Ankara, 1966.

14 Fârâbî, *İhsâu'l-Ulûm*, (Çev. Ahmet Ateş), s. 48, 104, İstanbul, 1989; Adıvar, a.g.e., IV/468; Olguner, a.g.e., s. 138.

15 Çetinkaya, Yalçın, *İhvân-ı Safâ'da Müzik Düşüncesi*, s. 70, İstanbul, 1991.

16 Jebrini, a.g.e. XII/162.

17 Farmer, Henry G., "Musikî", *İslâm Ânsiklopedisi* (M.E.B.), VIII/681,

18 Öztuna, a.g.e, I/285; *Türk Musikîsi Teknik ve Tarih*, s. 58, İstanbul, 1987; Bardakçı, Murat, *Merağalı Abdulkadir*, s. 118, İstanbul, 1986.

defa aynen sözleri görülmektedir. Onun tarif ettiği musîkî sistemi, Yunanlıların kabul etmiş oldukları sistemdir. Arapların kabul etmiş oldukları musîkî sistemi ondan bütün bütün başkadır. Fârâbî'nin Yunanlılardan aldığı sistem, kendisinin ölümünden sonra kök salamadı. Vâkıa, müellifler Fârâbî'ye hürmetle şeyh unvanını vererek onun kitaplarından ilk bilgiler ve tarifler hususunda istifade ettiler, fakat musîkînin amelî tarafında yine eski bildikleri yolu takip etmekten geri kalmadılar.¹⁹

Fârâbî'den sonraki musîkî bilginleri, farklı musîkî nazariyâtından iyilerini seçip almışlar ve bu malûmâtı terakki ettirmişlerdir.²⁰ Türk musîkî tarihinde ikinci büyük isim olarak telakki edilen İbn Sinâ (980-1037) başta olmak üzere, sistemci okulun kurucusu Safiyüddin Abdülmümin Urmevî (?-1294) ve üçüncü üstad (üstâd-ı sâlis) olarak tanınan Hoca Abdülkadir Merağî (1360-1435), Fârâbî'nin musîkî nazariyâtı ile ilgili eserlerinden etkilenmişlerdir. İbn Sinâ, Fârâbî'nin görüşlerini ufak tefek farklılıklarla benimsemiş ve eserlerinin bazı bölümlerindeki "Musîkî fasılları"nda anlatmıştır. Fârâbî'nin geliştirdiği bilimsel temele oturan musîkî, onun *Cevâmiu'l-İlmi'l-Musîkî* adındaki eseri ile çağının en yüksek noktasına ulaşmıştır. Fârâbî gibi o da musîkî ile astroloji arasındaki ilişkiyi kabul etmemiştir. Safiyüddin Urmevî ve Abdülkadir Merağî; Fârâbî ve İbn Sinâ'nın musîkî nazariyâtı ile ilgili eserlerini inceleyerek kendi görüşlerini sistemleştirmişler ve bu sahada eserler yazmışlardır.²¹

Fârâbî'nin enstrüman kullanımı ile ilgili farklı değerlendirmeler vardır. Saz ile ötede beride çalgı çalmasını varsaymanın abes olduğu²² görüşünün yanında, Hamdânî hükümdarı Seyfûddeve'nin (1049-1108) etrafında seçkin insanların oluşturduğu bir mecliste ağaç parçalarından oluşan bir aleti çıkararak bir tarzda kurup çaldığında hazır bulunanları güldürmesi, aleti söküp diğer bir tarzda kurup çaldığında orada bulunanları ağlatması ve tekrar aleti söküp diğer bir tarzda kurup çalması ile de oradakileri uyutması olayı²³ musîkîye olan vukûfiyeti

19 Üngör, a.g.e., s. 62.

20 Zeydan, Corci, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, (Çev.Zeki Megamiz), III/405, İstanbul, 1976.

21 Özalp, a.g.e., I/298, 311, 314.

22 Adıvar, a.g.e., IV/453.

23 İbn Hallikan, *Vefâyatu'l-A'yân*, IV/241, Kâhire, 1948; Fârâbî, a.g.e., s. 17; Zeydan, a.g.e., III/405; Siraçul Hak, "Samâ' and Raqs of the Derwishes", *Islamic Culture*, sayı: XVIII, 116, Haydarabad, 1944.

etrafında bir hârikulâdelik hâlesi oluşturma arzusuyla tertip edildiği²⁴ ve büyük müzik yeteneği hakkında çok sayıda öyküler anlatılmasına sebep olduğu²⁵ görüşleri de mevcuttur. Aynı konuda İbn Teymiye (728/1328), Fârâbî'nin meşhur bir müzisyen olduğundan ve icra ettiği müzik ile İbn Hamdân'nın (Seyfûddeve) huzurunda bulunanları önce ağlattığı, sonra güldürdüğü ve daha sonra da uyuttuğu hususunun insanlar tarafından bilindiğinden bahseder.²⁶

Bazı eserlerde ud ve kanun enstrümanlarının mûcidiinin Fârâbî olduğu zikredilmektedir. Fakat bu konuda farklı görüşler mevcuttur: Kanun enstrümanının Fârâbî'nin icadı olduğu²⁷ ve hâlâ o şekilde bulunduğu²⁸ şeklindeki görüşün tersine olarak bu enstrümanın Fârâbî'nin icadı olarak gösterilmesinin yanlış olduğu görüşü de vardır. Aynı şekilde ud enstrümanının Fârâbî'nin icadı olduğu²⁹ ve bunun tersine olarak bu enstrümanın Fârâbî'nin icadı olmadığı, fakat ona bir tel ilave ederek³⁰ düzeninde bazı değişiklikler yaptığı görüşü mevcuttur. Bu sazların Fârâbî'den önce de kullanıldığı bilindiği için, onun bu sazların düzeninde bazı hamleler yapmış olabileceğini kabul etmek daha uygundur.³¹ Bu farklı görüşlerle beraber üzerinde ittifak edilebilecek bir mevzu vardır ki, o da Fârâbî'nin zikredilen bu enstrümanlara katkıda bulunduğu ve bunları kullanmada maharet sahibi olduğudur.

Fârâbî musikinin farklı boyutlarını ele alarak, istifade edilecek görüşler beyan etmiştir; Bunlardan birincisi musikinin insan ruhu üzerindeki farklı etkilerinin olması, ikincisi de, musikinin bedensel çalışmalarda bir etkisinin olmasıdır.³² Fârâbî'ye göre makamların insan ruhu üzerindeki etkileri şöyle tasnif edilmiştir; Rast makamı insana sevinç, Nevâ lezzet ve ferahlık, Sabâ yiğitlik, Uşşâk gülme, Hüseyinî barış, Hicâz makamı da insana tevazu verir.³³ Fârâbî, makamların

24 Adivar, *a.g.e.*, IV/453.

25 Nasr, *a.g.e.*, s. 26.

26 İbn Teymiye, *Mecmûâtu 'r-Resâili 'l-Kübra*, II/286-288, Kahire, 1323 h.

27 İbn Hallikan, *a.g.e.*, IV/241.

28 Zeydan, *a.g.e.*, III/405.

29 Üngör, *a.g.e.*, s. 72.

30 Bardakçı, *a.g.e.*, s. 118.

31 Jebrini, *a.g.e.*, XII/162.

31 Fârâbî, *ag.e.*, s. 48, 104.

32 Çetinkaya, *a.g.e.*, s. 70-71.

33 Yiğitbaşı, M. Sadık, *Musikî ile Tedavi*, s. 312, İstanbul, 1972.

psikolojik etkilerinden, yani hangi makamın ne zaman daha etkili olduğundan bahseder. Meselâ; Nevâ makamı gece, Hicâz makamı öğle ikindi arasında, Uşşâk makamı öğle sonrası, Rast makamı güneşin iki mızrak boyu yüksekliğinde daha etkilidir.³⁴

Fârâbî'nin *İhsâu'l-Ulûm* adlı eserinde musikiye ait iki eserinden bahsedilmektedir. Birincisi; *Kitâbu'l-Musikî'l-Kebir* adıyla şöhret bulan *Kitâbu's-Sinaatü'l-İlmi'l-Musikâ'* dir.³⁵ Bu eser, Orta çağ musikisine dair doğu ve batıda büyük etki yapmış ve daha sonraki dönemlerde etkin bir başvuru kaynağı olmuştur.³⁶ İkincisi; *Kitâbu'l-Medhal fi'l-Musikî* adlı eserdir. Bu eser de musikî ilmine bir giriş niteliğindedir. Fârâbî, *el-Medhal*'da musikî teorisine ait çalışmaların yetersizliğine dair meseleleri ortaya koymuştur. Bir iddiaya göre *Kitâbu'l-Musikî'l-Kebir* ile *el-Medhal*'in aynı kitaplar olması ihtimali vardır.³⁷ Bu görüşe göre *el-Medhal*, *Kitâbu'l-Musikî'l-Kebir*'in birinci bölümüdür. Bu bölümün bazı kütüphanelerde müstakil bir nüsha halinde yer alması, bir çok araştırmacının Fârâbî'nin bu isimle ayrı bir eseri bulunduğunu ileri sürmesine sebep olmuştur.³⁸

İhsâu'l-Ulûm'da adı geçmeyen fakat Fârâbî'nin musikiye ait eserleri arasında zikredilen, seslerin, aralıkların, ritimlerin ve usûllerin niteliklerini inceleyen *Kitâbu'l-Ağâni* adlı bir eserinden bahsedilmektedir.³⁹

Kitâbu'l-İhsâi'l-İkaat; Fârâbî'nin musikî usûllerine dair bir eserdir.⁴⁰ Eserde ikâm, terkiplerin, temel usûllerin taksimatı ve tasnifi, ikâm ameli yönü ele alınmıştır. Usûllere dair olan *Kitâb fi'l-İkaat*'ta, ikâm prensipleri üzerinde durulmuştur.⁴¹

34 Üngör, a.g.e, s. 65.

35 Jebrini, a.g.e., XII/162.

36 Nasr, a.g.e, s. 26.

37 Çetinkaya, a.g.e, s. 70.

38 Jebrini, a.g.e, XII/163.

39 Çetinkaya, a.g.e, s. 69.

40 Farmer, a.g.e, VIII/680.

41 Jebrini, a.g.e, XII/163.

Sonuç

Filozof olarak tanınan Fârâbî, yaşadığı dönemin tüm ilimlerini, musikî ilmi de dahil olmak üzere tahsil etmiştir. Musikî öğreniminin safhaları bilinmemekle beraber, Aristo ve Kindî'nin eserlerinden, Pisagor'un görüşlerinden faydalandığı anlaşılmaktadır. Bu hususta tenkitçi bir yol izleyen Fârâbî, musikî nazariyatı hocaları olarak değerlendirebileceğimiz, faydalandığı kişilerin tüm görüşlerini benimsemediği gibi, onlardan ayrıldığı ve reddettiği görüşleri de olmuştur. Buna rağmen Fârâbî'nin nazariyât kitabının devrinde icra edilen musikî ile fazla bir ilgisinin olmadığı, aksine ölü bir musikî nazariyatı olduğu kanaati hakimdir.

Fârâbî'nin Seyfûddevlâ'nın huzurundaki efsanevi olayı, İbn Halikân tarafından isim verilerek, İhvân-ı Safâ Risâlesi'nde⁴² isim verilmeden anlatılmaktadır. Bu olay, tamamıyla hayal mahsulü olmasa bile burada büyük bir abartmanın olduğu muhakkaktır. Tarihte ünlü kişilerin adı ve şahsiyeti etrafında örülen menkıbeler ağı, Fârâbî için de söz konusu olabilir.⁴³

Fârâbî'nin ud, kanun, adı ve şekli belirlenemeyen enstrümanları çok iyi biliyor olması kendisine yakıştırılmayıp onun etrafında oluşturulmak istenen hârikulâdelik hâlesiyle tertip edildiği şeklinde değerlendirilse de Fârâbî, adı geçen bu enstrümanlara katkıda bulunmuş ve bunları çok iyi kullanmıştır.

Türk musikî tarihinde önemli bir yere sahip olduğu için kendisinden sonraki dönemlerde musikî nazariyatında söz sahibi olanlar Fârâbî'ye benzetilmiştir. Meselâ; XIX. asrın musikî bilginlerinden Abdülkadir Nâsır Dede (1765-1820), musikî ilminin hem ilmi hem de amelî yönünde emsalsiz olduğu için Fârâbî-i sâni olarak nitelendirilmiştir.⁴⁴

42 İhvân-ı Safâ Risâleleri, I/196, Beyrut, 1957.

43 Kaya, Mahmut, "Fârâbî", *İslâm Ansiklopedisi (T.D.V.)*, XII/146, İstanbul, 1995; Jebrini, a.g.e., XII/162.

44 Ergun, S. Nüzhet, *Türk Musikîsi Antolojisi*, s. 417, İstanbul, 1943.

Bibliyografya

- Adivar, Adnan, “Fârâbî”, İslâm Ansiklopedisi, IV, İstanbul, 1977, MEB Yay.
- Bardakçı, Murat, Meragalı Abdülkadir, İstanbul, 1986, Pan Yay.
- Behar, Cem, Aşk Olmayınca Meşk Olmaz, İstanbul, 1998, Yapı Kredi Yay.
- Chevalier, Jean, Sûfilik, (Çev. Ahmet Kotil), İstanbul, 1993, İletişim Yay.
- Çetinkaya, Yalçın, İhvân-ı Safâ’da Müzik Düşüncesi, İstanbul, 1991, İnsan Yay.
- Ergun, S. Nüzhet, Türk Musikîsi Antolojisi, İstanbul, 1943.
- Fârâbî, İhsâu’l-Ulûm, (Çev. Ahmet Ateş), İstanbul, 1989, MEB Yay.
- Farmer, H. G., “Musikî”, İslâm Ansiklopedisi, VIII, İstanbul, 1977, MEB Yay.
- İbn Hallikan, Vefâyâtü’l-A’yân, IV, Kahire, 1948.
- İbn Teymiyye, Mecmûâtü’r-Resâilî’l-Kübra, Kahire, 1323.
- İhvân-ı Safâ Risaleleri, I, Beyrut, 1957.
- Jebrini, Alaaddin, “Fârâbî”, İslâm Ansk., XII, İstanbul, 1995, TDV Yay.
- Karadeniz, M. Ekrem, Türk Musikîsinin Nazariye ve Esasları, Ankara, tarihsiz.
- Kaya, Mahmut, “Fârâbî”, İslâm Ansk., XII, İstanbul, 1995, TDV Yay.
- Nasr, S. Hüseyin, Üç Müslüman Bilge, (Çev. Ali Ünal), İstanbul, 1985.
- Olguner, Fahreddin, Fârâbî, İstanbul, 1999.
- Özalp, M. Nazmi, Türk Musikîsi Tarihi, I-II, İstanbul, 2000, MEB Yay.
- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türk Musikîsi Ansk., I-II, Ankara, 1990, Kültür Bakanlığı Yay.
- , Türk Musikîsi Teknik ve Tarih, Türkp petrol Vakfı Yay. İstanbul, 1987.
- Popescu, Eugenia, Türk Musikî Kültürünün Anlamları, (Çev. Bülent Aksoy), İstanbul, 1996.

- Üçok, Bahriye, İslâm Tarihi Emeviler-Abbasiler, Ankara, 1968, Sevinç Matbaası.
- , "İslâm'da Musikî Üzerine" AÜİFD., XIV, Ankara, 1966.
- Üngör, Ethem Ruhi, "Farabî'nin Musikî Yönü", Uluslararası İbn Türk, Harizmi, Fârâbî, İbn Sina Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1990.
- Siracul Hak, "Samâ' and Raqs of The Derwishes", Islamic Culture, XVIII, Hayderabad, 1944.
- Yiğitbaşı, M. Sadık, Musikî ile Tedavi, İstanbul, 1972.
- Zeydan, Corci, İslâm Medeniyeti Tarihi, (Çev. Zeki Megamiz), III, İstanbul, 1976.